

Nooreestlased arvustuses ja arvustajatena: lugejakontseptsioonist 20. sajandi alguse kriitikas¹

Marju Mikkel

Nooreestlaste ideede, programmiliste artiklite ning kirjandus-kultuurilise tegevuse mõju 20. sajandi algupärasele eesti kirjandusele on vaieldamatu.² Senises Noor-Eesti uurimises on ometi põhjalikuma käsitluse alt jäänud välja rühmituse liikmete ideede avaldumine nende kõige argisemas tegutsemisvaldkonnas – eesti uudiskirjanduse lugemisel ja hindamisel. Käesolev artikkel püüabki seda lünka täita, otsides vastust küsimusele, kuidas toimus eesti kirjanduse uuenemisprotsess päevakriitika vaatepunktist. Missugused olid nooreestlased ise ja nende ideed arvustustules?

Idee uurida kirjanduse ajalugu lugemise kaudu lähtub Hans Robert Jaussi peateosest „Kirjandusajalugu kui provokatsioon” („Literaturgeschichte als Provokation”, 1970). Lugeja lugemiskogemuse, tema otsese raamatuga suhtlemise peegeldajana tulevad uurimisallikana kõne alla arvustused. Kriitiku käsitlemine lugejana pakub Marin Laagi järgi kompromissi retseptiooniteooria ja praktilise kirjandusajaloo uurimise vahel. Kriitik on lugeja, kes on oma lugemise fikseerinud kirjutusena (vt täpsemalt Laak 1999: 28–29, 2007: 965), seega on kriitiku lugemine aktiivne. Just n-õ jooksev arvustus ajakirjanduses peegeldab vahetut lugemiskogemust kõige enam. Arvustuse teeb sobivaks allikaks mingi perioodi sünkroonse läbilõike uurimisel vahetu reaktsioon loetule, ajas settimata ning omaenda ja ümbritseva kirjanduskogukonna ümberhindamisest mõjutamata hetkehinnangu ajutus. Hinnangute kõrval avalduvad arvustuses kriitiku hoiakud ja ootused oma aja, ühiskonna, kirjanduse ning teiste kirjandusväljal tegutsejate suhtes, kuid ka pettumused neis. Näiteks võib päevakriitikast välja lugeda, missugusena nähakse autori, kriitiku, lugeja jt rolle, missugused teose omadused määratlevad kriitikute arvates väärtusliku kunsti, kuidas tajutakse kunstivoole, filosoofilisi ja kirjanduslikke mõisteid, uudiskirjanduse kodumaist ja rahvusvahelist konteksti jne. Seesugused väljendusaktid on märgiks ilmunud teose kokkupuutekohtadest kriitiku ootushorisonidiga, teose paigutumisest lugeja senise elu- ja lugemiskogemuse süsteemi.

Kriitikateksti kui lugemise peegeldust uurides ongi kohane alustada sellest, kuidas kriitikud uudiskirjandust lugedes tajuvad kaasaegset lugejat ning mismoodi reflekteerivad omaenda lugemist. Artikkel keskendub Noor-Eesti rühmituse aktiivseima tegutsemisaja (1905–1915) kriitikute kui lugejate lugejakontseptsioonile, uurides kollektiivse ootushorisoni kujunemist.

¹ Artikkel on valminud sihtfinantseeritud teadusteema „Kultuuriloo allikad ja kirjanduse kontekstuaalsus” ja ETFi granti nr 7162 toel.

Selle valmimist oluliselt mõjutanud nõuannete eest avaldan tänu Marin Laagile.

² Noor-Eesti liikumise ja mõju hindamisele oli pühendatud ajakirja Methis Noor-Eesti erinumber (Methis 2008, nr 1–2).

Rohkem kui 1910. aastate teise ja 1920. aastate esimese poole kriitika hinnangutele kirjanduse kohta pööran käesolevas artiklis tähelepanu sellele, mis iseloomustas toleaege arvustuse silmis eesti kirjanduse lugejat ja kuidas teda kujutati. Arvustusi analüüsid püüan välja tuua kriitilistes tekstides varjujäänud, näiteks kirjutaja keelekasutusse kätketud teavet, s.t teksti seni marginaalseks peetud piirkondi, mis pole pälvinud ei nende autorite ega ka hilisemate uurijate tähelepanu. Sõnaselgelt öeldu kõrval keskendun vihjamisi mainitule, kuulates ja tõlgendades samavõrra teksti vaikimist kui tema kõnet ning otsides selle tähendusi.

Allikmaterjali läbi töötades tegin sellest aastate kaupa (1905, 1906, 1907 jne) läbilõiked. Sünkroonse ajaloo uurimise ideed järgides kõrvutasin kõiki tekstiosi, fraase ja lausungeid, mis ilmusid uuritavas ajas reaalselt kõrvuti ning olid kirjanduskogukonna hilisematest hinnangutest ning valikutest veel puutumata. Siinseks analüüsiks koondasin kogu uuritava perioodi üheks terviklikuks läbilõikeks ning keskendusin nooreestlaste ja nende kriitikute lugejakontseptsiooni ühisosale. Selle kõrval pöörasin tähelepanu ka lugejakontseptsiooni muutumise dünaamikale, selle teisenemisele aastate lõikes.

Kunsti- ja kirjandusloolase ülesandena näeb Jauss kontekstide avamist. Ta on seisukohal, et just kunstiteose kaasaegse konteksti vahendamine värskendaks kunstis talletatud minevikukogemust ning muudaks selle uueaegsele tajule kättesaadavaks (Jauss 1970: 251). Ehk on edaspidises Noor-Eesti aegse ilukirjanduse uurimises kõnekaks tõlgendusnüansiks seegi, missugused olid nooreestlaste ja nende lugejate ootused omaaegse kirjanduspubliku suhtes ning arusaamad lugeja funktsioonist ja tema suhetest teosega kirjandusprotsessis üldisemalt.

Arvustajad ja arvustused arvudes

Nooreestlastena käsitlen Noor-Eesti keskseid figure: Gustav Suitsu, Friedebert Tuglast, Bernhard Lindet, Aino Kallast, Johannes Aavikut, Villem Grünthal-Ridalat, Jaan Oksa, August Allet ja Johannes Semperit.³ Noor-Eesti lugejana olen käsitlenud kõiki, kes Noor-Eesti väljaannete ja tegevtuumiku ilukirjanduslike tööde kohta retsensioone kirjutasid.⁴ Aastatel

3 Uurimuse allikatena olen kasutanud järgmiste nooreestlaste tekste: Johannes Aavik (J. A., Ruth), Villem Grünthal-Ridala, Aino Kallas, Bernhard Linde (P. B. Vilde), Jaan Oks, Johannes Semper, Gustav Suits (Hi-Ha-He), Friedebert Tuglas (Mihkelson) .

4 Uurimuse allikatena olen kasutanud järgmiste Noor-Eesti lugejate tekste: Johannes Aavik (J. A.), H. V. Avikson (H. V.), Villem Buk, Ernst Enno (-o.), Peeter Grünfeldt (-dt.), Anna Haava, Karl August Hindrey (Hoi-a Ronk, K. A. H., KAH), C. Holm (C. H.), A. Jõeäär, Jaan Jõgever, Anton Jürgenstein (A. J.), Aino Kallas, K. Kotsar, Jaan Kärner (J. K.), Eduard Laaman (E. L.), Bernhard Linde (P. B. Vilde), Jaan Lintrop (J. L.), Juhan Luiga (J. L.), Kusta Mannermaa (Kuma), Karl Menning (Kriitikus), Eduard Hubel (Ed. H.), Jaan Oks, P. Olak, Jacob Palvadre, J. Parik, Otto Peterson, Ernst Peterson-Särgava (E-e-e.), K. Pinkovski (Pan Karol), Hans Pöögelmann, C. L. Rass, Hugo Raudsepp (Milli Mallikas, H. R.), Helmi Reiman, R. Reinholdius, Karl Rumor (Ast), Marta Sillaots (Marta Reichenbach) (M. R., M. S.), Gustav Suits, Anton Hansen Tammsaare (Student, Vaatleja, A. H. T.), K. Tattelbaum (Arthur Usthal), G. E. Tomberg (G. E. T-berg), A. Unguma, Eduard Virgo, Alex. Väino, -õ-, à la Jablonovski, H. P-p, J. B., Metsmatside rühmlane, P. T., Sphinx, T. S., V. Pseudonüümide tuvastamisel on kasutatud Eesti biograafilist andmebaasi Isik (Isik) ja Nigol Andreseni viiteid (Andresen 1975).

1905–1915 ilmus Eesti Kirjandusmuuseumi Arhiivraamatukogu bibliograafiaosakonna kartoteegi andmetel nimetatud autoritelt ajakirjanduses kokku 177 algupärase ilukirjanduse arvustust. Lisaks arvustustele olen uurimisallikatena kasutanud kõiki aastaülevaateid ja algupärase ilukirjanduse arvustustele kirjutatud vastuseid vastavast perioodist, samuti olen läbi vaadanud avalikud kirjad, paroodiad, satiirid, vested, humoreskid ja reklaamtekstid.⁵

Suurim osa kriitikatekstide kogumahust (29%) ilmus ajalehes Postimees, kuid palju tekste on ka ajakirjast Eesti Kirjandus (18%). Allikate hulga suhtes võrdsel positsioonil on ajakiri Noor-Eesti (1910–1911) ja ajalehed Vaba Sõna (1914–1916) ning Päevaleht. Nooreestlastest kirjutas kõige rohkem arvustusi Bernhard Linde (27%), tema kõrval olid produktiivsed ka Johannes Aavik (25%) ja Aino Kallas (19%). Noor-Eesti lugejaist oli kõige viljakam kirjutaja Karl August Hindrey (13%), kuid silma paistavad ka Anton Jürgenstein (8%) ja Jaan Kärner (4%). Üldiselt on Noor-Eesti lugejate pilt kirju, paljud autorid on kümne aasta jooksul nooreestlaste loomingu kohta sõna võttes avaldanud vaid ühe või kaks arvustust.

Kokkuvõtvalt võib öelda, et aastate lõikes ilmus arvustusi nooreestlaste ilukirjanduslike teoste kohta nende endi kirjutatud arvustustega enam-vähem võrdselt. Arvud erinevad märgatavalt vaid aastatel 1911 ja 1914, mil nooreestlased kirjutasid arvustusi kolm korda nii palju, kui kirjutati nende endi teoste kohta. Seevastu 1915. aastal avaldati nooreestlaste kohta peaaegu viis korda rohkem arvustusi, kui nad ise kirjutasid. Millest sellised nii- ja naapidi „hüpped” olid tingitud, alles nõuab selgitamist.

„Lugeja” ja „lugemise” käsitlemisel arvustustes võib märgata teema esiletõusu sageduse hüppelist kasvu aastatel 1910 ja 1915. Aktiivsemalt kui nooreestlased ise, tegelevad lugeja-probleemiga nende teoseid arvustavad kriitikud – see kehtib ka nimetatud arutelu intensiivistumise kohta. Lugemise teema esiletõus on seotud peamiselt „Noor-Eesti” III albumi ning Noor-Eesti ajakirja kriitikaga 1910. aastal, uue tõusu toob kaasa „Noor-Eesti” V album ja Tuglase romaan „Felix Ormusson” (1915). Kõige intensiivsemalt tegeleb 1915. aastal lugeja teemaga Hindrey Eesti Kirjanduses ilmunud arvustuses, mis Tuglase „Felix Ormussoni” kõrval käsitleb ka Grünthal-Ridala luulekogu „Kauged rannad” ja Tammsaare miniatuuri „Poiss ja liblik” (Hindrey 1915). Nooreestlaste endi puhul on intensiivseim mõttevahetus lugemise teemal seotud kirjanduse aastaülevaadetega (vt Tuglas 1910, Kallas 1911, Kallas 1912, Linde 1915, Tuglas 1915).

---

5 Kasutatud materjal on ilmunud väljaannetes Eesti Kirjandus, Elu, Hää!, Ilukirjandus ja Teadus. Sakala ja Meie Kodumaa vesteosa, Kilk, Kirjandus ja Teadus. Õiguse kaasanne, Linda, Meie Kodumaa, Noor-Eesti, Nooresooleht, Pealinna Teataja, Peterburi Teataja, Postimees, Päevaleht, Rahva Lõbuleht, Rahva Päevaleht, Rahvaleht, Sakala, Sarjaja, Sõnumed, Sõnumete ja Maa hinnata kaasanne Kirjandus, Sädemed, Tallinna Kaja, Tallinna Teataja, Tartu Päevaleht, Töö Hää!, Ulak, Uudised, Vaade, Vaba Sõna, Viljandi Teataja, Virulane, Õiguse hinnata kaasanne Kirjandus ja Teadus ja Üliõpilaste Leht.

Arvustaja hoiak lugejat määratledes

Lugeja teemat on kriitikatekstides käsitletud eri vaatepunktidest. Kui arvustuse lugeja-käsituse keskmeks on tavalugeja või ka „laiem lugejaskond” (rahvas), taotleb teksti retooriline toon enamasti objektiivsust, ülddise olukorra hindamist või üldistavat lähenemist lugemisele. Arvustaja kas kirjeldab arvustatava teose potentsiaalset lugejat, pöörduv tema poole otsesõnu või isegi samastub temaga ning kõneleb tema vaatepunktist. Kriitik võib lugeja poole pöörduda ka familiaarselt, otsides toetust oma seisukohtadele. Samas distantseerib kriitik end tavalugejast seeläbi, et ei rõhuta oma isiklikku vaatepunkti, lugemismuljet, elamust või emotsiooni. Vahel kumab lugemissoovitustest läbi arvustaja n-õ koolipapalik suhtumine lugejasse. Niisugustele arvustustele on omane püüe suunata lugeja käitumist lugejana, teda õpetada ja manitseda – tekst on üheselt suunatud kriitikult lugejale.

Teine osa arvustuste lugejakäsitlustest on kriitikukesksed – teksti rõhuasetus on kirjutaja subjektiivsel hinnangul, kogemusel või emotsioonil. Kriitik kirjeldab ennast lugejana, vahel justkui maskeerib oma subjektiivse lugemiskogemuse objektiivsust taotleva väljenduse taha. Kriitik kõneleb kas enesekohaselt või siis umbisikuliselt. Ka siin distantseerib kriitik end tavalugejast, kuid võrreldes eelmise tüübiga esitab ta selgelt oma isikliku vaatepunkti ja lugemismulje. Seesugused subjektiivsed hinnangud on suunatud kriitiliselt lugejalt autorile ja/või tavalugejale.

Arvustustes kohtab ka niisugust vaatepunkti, mis toob esile autori või teksti väärtusi. Neil puhkudel kirjeldab arvustaja peamiselt teose mõju lugejale, rõhutades esmajoones teksti nii- või naasuguseid omadusi või siis autori kui looja geniaalsust, kuid ka vastupidi – autori ebaõnnestumist lugeja mõjutajana. Kirjeldades teose mõju lugejale, läheneb kriitik autori positsioonile, otsekui soovides selle geniaalsuse paistest osa saada ning lugejale ülalt alla vaadata. Kriitik kahestub ühteaegu nii autori geniaalsuse kuulutajaks kui ka selle lummuse kütkest olijaks. Autor tuleb arvustustekstides kõneks ka puhkudel, kui kriitik kasutab tema tegevuse hindamiseks lugeja-retoorikat, interpreteerides autori oletatavat ettekujutust oma lugejast või vastupidi, lugejaskonna ootusi. Kirjeldatud väljendused on formaalselt suunatud autorilt lugejale või lugejalt autorile, sisuliselt aga tähendavad kriitiku retoorilist pöördumist autori poole, et väljendada oma rahulolematust.

Vahetevahel areneb rahulolematusest teosega poleemika kriitiku ja autori või ka sama teose eri arvustajate vahel. Arvustustele kirjutatud vastustest võib sageli leida just lugemisteemalisi pöördumisi. Kirjutaja tõlgendab teiste lugejate, s.t eelmiste kriitikute lugejate arvamusi ning vastandab need enda omale.

Nimetatud lugeja poole pöördumise või tema nimel esinemise eri viisid ei läbi kriitika-tekste ega konkreetse kriitiku hoiakuid järjekindlalt. Sageli on raske selgelt piiritleda, millal vormiliselt lugeja nimel esinev arvustaja räägib teadlikult oma isiklikust muljest või millal püüab kõnelda „laia lugejaskonna” nimel.

Järgnevalt annan ülevaate sellest, kuidas Noor-Eesti lugejad ja nooreestlased käsitasid lugejate omadusi ja funktsioone, valgustades lugeja asendit autori, teksti, teiste lugejate ja kriitikute ning kirjanduse suhtes üldiselt. Terminoloogilise segaduse vältimiseks rõhutan siinkohal, et terminiga *Noor-Eesti lugeja* tähistan nooreestlaste (Suitsu, Tuglase jt) teoste arvustajad, seevastu *nooreestlane* on Noor-Eesti tuumikusse kuuluv autor.

Lugeja Noor-Eesti aegsete kriitikute ootushorisondis⁶

Noor-Eesti aegses kriitikas kirjeldatakse lugejat eelkõige tema suhete kaudu autori, teose, ainestiku, kriitiku, iseenda ja kirjandusega. Samas on lugeja kriitikute käsitluses kirjandusprotsessis osalejana passiivne: keegi, keda geniaalne autor mõjutab ja kriitik suunab. Lugeja aktiivsus tuleb esile alles n-õ protestiaktatsioonides. Ta asub tegutsema siis, kui on tarvis oma rahulolematust väljendada – seda nii autori ja teose, kuid vahel ka kriitikute ja teiste lugejatega. Juhtub, et kriitik annab aeg-ajalt oma positsiooni käest ning osutab, et kõrvalist abi vajamatagi suudab lugeja jõuda omaenda otsustusteni. Nii mõnigi kord antakse mõista, et tavalugejate hinnangud on kriitikute omadest pädevamad. Järgnevalt peatun lähemalt suhte paaridel lugeja-autor, lugeja-tekst ja lugeja-lugeja, jälgides näidete varal, missuguses sõnastuses avaneb kriitikute arusaam lugeja rollist Noor-Eesti ajal ning mil moel on see kirjeldatav nimetatud kommunikatsioonitelgedel.

1. Lugeja ja autor

Lugeja ja autori suhe Noor-Eesti aegses kriitikas on aktiivne ja teadvustatud, kuid ühepoolne: autori ülesandena nähakse lugeja juhtimist ja mõjutamist. Autor võib kriitikute arvates lugejaga manipuleerida, teda süüdistada, hinnata või alahinnata, aga tema katse lugejat mõjutada võib ka luhtuda. Igal juhul on arvustustes olulisel kohal kriitiku idee esiletoomine autori ja lugeja omavahelise suhte eritlemise kaudu, mida võib jälgida väiksemate keeleliste väljendusüksuste kaudu. Näiteks kasutatakse autori kui lugeja suunaja ja tema tegevuse kontrollija tähistamiseks selliseid väljendeid nagu „lugejat enesega kaasa tõmmata”, „luuletaja võim viigu lugejaid”, „lugejat veetakse”. Lugeja mõjutamise jälgimisest kriitikas annavad märku järgmised fraasid: autor võib lugejas „tundmusi äratada”, kirjanik saab talle enesele mõju avaldanud mõtteid „lugejate pähe paigutada”, sõnadega „katsutakse” lugejale „tundmusi sisse õeruda”, talle midagi „pakkuda”. Autor võib lugeja meeleolu „esile kutsuda” või teda „üllatada”, oskab panna „kaasa tundma” või „uskuma”. Räägitakse kirjaniku mõjust ka üldiselt, see võib olla suur ning „kirjaniku häätahtlikkus” saab lugejale „külge hakata”. Kirjaniku võime lugejat lummata paneb arvustajat „küsima, mis tegija õieti on tahtnud. Aga lugedes ta peab meeled kui nõiaringsis vangis, [---] kuhugi pääsemata, ennast vastupanemata kirjaniku loomise võimu s u g g e s t i o n i a l l a a n d e s.”⁷ (Kallas 1909: 134.)

6 Uurimuse allikate täielikku bibliograafiat vt siinse artikli aluseks olevast bakalaureusetööst (Mikkel 2007).

7 Siin ja edaspidi: sõrendused tsitaatide ja refereeringute sees on minu rõhuasetused – M. Mikkel.

Autoril on kriitikute arvates lugeja mõjutamiseks mitmeid võimalusi. Nende hulgas on nimetatud „sõnarikast keelt”, mis aitab lugejat „autorile võita” (Linde 1915). Sama olulises positsioonis on autori stiilimeisterlikkus: „Sa ei tarvitse temaga igas asjas nõuus olla, aga sa loed teda häämeelega, sest et temas päris iseäraline rahutu temperament valitseb ja ennast stiili algupäralises hoos avaldab.” (KAH 1911.) Võtteid, kuidas autor lugejat mõjutada saab, on teisigi, näiteks „nali” pälvib publiku loiu tähelepanu (Aavik 1914), „pihtimine” aga teenib autori taotlust astuda lugejale lähedale (Tuglas 1914), samuti võiks hästi mõjuda näiteks „argielu stseenide” süžeesse lülitamine (Linde 1915) või „verise sündmusega lõpetamine” (Kallas 1910b) jne. On selge, et sageli niisugused võtted ka toimivad: „[---] sul tekib u s a l - d u s , p o o l e h o i d m i n e kirjaniku vastu” (Kärner 1915: 303). Autori mõjutusvahendid ei pruugi siiski töötada igasuguse publiku peal: „Suurem osa Tuglase varematest töödest oli maitsvaks palaks palju-usaldavale naivsele nooresoole ja sentimentalsedele neitsidele (kuulugu viimased ka kirjanduse seltsi halli habemega liikmete hulka.) Autor oskas neid keelemuusikaga ärrastada ning oma melodeklamatsioonide lopsakusega võita.” (Rumor 1915.) Liialt läbinähtava lugejaga manipuleerimise puhul kõnelevad kriitikud „pettunud” lugeja nimel.

Huvitaval kombel osutatakse ka siis kõigepealt lugejale, kui teos on kriitiku arvates ebaõnnestunud. Näiteks juhul, kui lugeja autori pingutustele ja mõjutamispuüetele ei reageeri, ei tohi lugejaid selles süüdistada. Kunstiliselt küündimatu teose puhul näevad kriitikud autori vähest lugupidamist oma publiku vastu: ta peab publikut „tunde- ja mõistuseahtraks” (Aavik 1914). Autori aktiivsus avaldub selleski, et ta peab lugejatega „rehkendama” (Palvadre 1910).

Kriitikas rõhutatakse, et autoril lasub vastutus lugeja emotsioonide eest: lugeja ootab teoselt sisu, ideed ja tundmust, kuid selle asemel valitseb ebamäärasus, mis „tõmbab loori autori ja lugeja vahele” (Semper 1915a: 191). Lugeja nimel esitab arvustaja kirjanikule tingimusi, näiteks võib kirjanik „olla halb stilist, lohaka kompositsiooni ja kitsa ainega, ainult meie peame teda uskuma” (Tuglas 1915: 784), lugeja õnnelikuks tegemine on kirjaniku kohuseks. Juba populaarseks saanud autoritelegi esitatakse lisatingimusi. „Igapäevane pisikene inimene tahab autoriteeti, tahab geniust,” kirjutab Jaan Oks Eduard Vilde „Prohvet Maltsvetti” arvustades (Oks 1910: 106).

Autori mittemõistmise puhul avaldub lugeja aktiivsus kui omamoodi protest. Näiteks märgitakse 1908.–1909. aastal kriitikas sageli, et autori ja lugeja vaheline suhtlus on häiritud: „keskmisele lugejale” või „suurele publikule” jääb kirjaniku mõte kaugeks ja võõraks, leides tee üksnes „Eesti aristokratia” esindajate juurde, nagu märgib H. P-p „Villem Grünthali laule” arvustades (H. P-p 1908). Kui nooreestlaste teksti lugejaks on juhtumisi vanema põlvkonna esindaja, ei piisa kirjanduse mõistmiseks isegi tema „peenest vaimust” ja „vaatevabadusest”: lugeja ja autori arusaam kirjandusteosest võib osutada kardinaalselt erinevaks. Kaasaegne kriitika tunnistab lugeja voli otsustada teose lugemisväärsuse üle, hinnata autori kirjutamis- oskust, jälgida ja arvustada autori arengut, avaldada oma kahtlusi ning nõuda resoluutselt oma õigusi.

Noor-Eesti aegses kriitikas pööratakse tähelepanu ka lugejatele kui partneritele, kellel samuti on teatud kohustusi, näiteks märgata noori autoreid. Harvem nähakse, et autor ja lugeja on osapooltena võrdsed. Näiteks kirjeldab Bernhard Linde lugeja ja autori sarnast tunnetust: „Selles jaos on palju pärlid, aga vahete vahele on kirjanik sule liiga tinti täis võtnud ja siis on kuju väga musta värvi saanud. Need kohad kaotavad kokkukõla, jäävad töös dissonantsideks. Lugemise juures pistavad nad kui teravad okkad hingesse ja haavavad inimese loomu estetikat. Kirjanik ise nagu tunneks ka neid pisteid, neid haavu ja ta kunsti tunne ajab teda nende haavade sisse parandajat palsami valama [---].” (P. B. Vilde 1905: 543.) Aino Kallas kirjutab: „Aina sama uuesti korduv motiv, autorile tähtis, lugejale tühine” (Kallas 1912). Siin on autori ja lugeja eelistused selgelt erinevad ning kuigi arvustaja hindab autori tegevust lugeja positsioonilt, pole kummagi poole tähelepanu suunatud otseselt teisele, vaid keskendub tekstile.

2. Lugeja ja tekst

Klassikalises kommunikatsioonimudelil autor-teos-lugeja käsitletakse teost kui meediu- mit autori ja lugeja vahel. Sellele suhtele osutatakse eri rakursside alt ka Noor-Eesti aegses kriitikas. Näiteks kirjutab Johannes Semper: „Mida sugulasem autori ja lugeja hing, seda enam võib luuletusest lugeda” (Semper 1915b). Ometi on võimalik lugeda vaid seda, mis on kirjas, aga mitte seda, mis autori mõtetes, ning kirjatöö vahendajaroll võib ebaõnnestuda, kui see lugejat „nendesamade tundmuste alla kiskuda ei suuda, mis kirjanikul on olnud” (Hindrey 1907).

Siiski omistatakse autori kõrval ka teosele enesele võimet lugejat mõjutada, s.t. autorile kui teksti loojale tähelepanu ei pöörata. A. H. Tammsaare järgi võib ühest ja samast kirja- tööst nii „kõige mustemat ja kibedamat elutõde ja ka piirita idealismust leida. Nad seisavad kui naer ja nutt üksteise kõrval ja avaldavad oma vastuoluga lugeja peale mõnikord imelist mõju.” (Vaatileja 1907: 10.) Teose suhet lugejaga nähakse aktiivsena: kirjandusteos mõjutab lugejat, tekkitab temas emotsioone. Kuigi on küllalt kirjandust, mida lugedes „jääd tahtmata peatama, vaatad ja imestad” (Enno 1909), leidub niisugustki, mida ei mõista keegi või mõis- tavad Otto Petersoni sõnul ehk vaid „inglid taevas” (Peterson 1909). Teose mõistmine lugeja poolt ongi üheks oluliseks teemaks, selle kõrval pööratakse tähelepanu teose positiivsele või negatiivsele mõjule.

Tuuakse välja teoste „ootused” lugeja suhtes ja vastupidi, lugejate ootused teoste suhtes. Nimetatakse kirjandusteoste vastuvõttu raskendavaid asjaolusid, nagu arusaamatu keel ja sisu ning keerukas ülesehitus, või märgitakse üldsõnaliselt teoste kalduvust jääda lugejatele „kättesaamatuks”, „raskelt loetavaks” ja „arusaamatuks”, lugejaid „eemale tõrjuda” ja „tüüdata”. Märgitakse, et kirjandusteosed „nõuavad” lugemisel vaeva, aga „ei anna” ise midagi, „väsitavad” lugejat kuni selleni, et ta igavusega võideldes viimaks lugemisest loobub. Kriitikas osutatakse, et lugeja käitumist võivad juhtida ka kirjanduslikud karakterid. Samuti võib teose vastuvõttu mõjutada lugeja enda valmisolek: „[---] liht lugejal ei leidu nõnda

palju aegagi, et neid Linde ja Co võimatuid nõiaformelisi kirjandusele ja eluteele arutama hakata” (Reinholdius 1910). Seega rõhutatakse kahepoolset mõju: kirjandusteosed võivad vastuvõtjalt, lugejalt „nõuda” „haridust ja maitset”, aga samas peavad nad olema lugejale „harivad”.

Kriitikas pööratakse tähelepanu ka lugemisprotsessis kogetavate emotsioonide kirjeldamisele. Loetav „huvitab”, tekitab „heameelt”, on „täiesti vangistav” ja „iseäranis meeldiv”. Lugemine võib pakkuda „rahuldustunnet”, võimaldada „unistamist” või olla lihtsalt „hea”. On tekste, mis sunnivad lugejat „kaasa elama”, koguni nõnda intiimseid, et distants lugeja ja teose kangelase vahelt kaob. Raamat võib aga ka „külmaks jätta” ja enda vastu koguni „vaenu äratada” või tekitada „jahmatust” ja „häbitunnet”. Lugemist häirivad liigsed kordamised, äratuntavad mõjud, keeleliselt kohmakas väljendus ning tundmatute sõnade rohkus. Vahel aga kahvatuvad stiilinaudingu kõrval raamatu kõik muud väärtused.

Lugemisprotsessist lahutamatu on nii oma lugemiskavatsuse nautimine kui ka lugemiskogemuse jagamine. Lugemiskogemust mõjutavad olulisel määral sõprade kiitusel või raamatu lehitsemisel põhinevad ootused: näiteks võib positiivne suhe teosesse lugemise käigus muutuda pettumuseks. Leidub näiteid ka hämminguväljendusest lugeja ootushorizonti muutva teose ilmumisel: isegi „tõeline kunstiteos” võib lugejas esialgu pettumuse tekitada, kui see ootustest järsult erineb – alles korduval lugemisel mõistetakse teose väärtust ja sobitatakse see oma nüüd juba teisenenud ootustega.

Teoste ülelugemise teema esiletõus nooreesti arvustuses on tähenduslik mitmetes vastandlikeski seostes. Raamatute mitmekordset lugemist nimetatakse lugemisnaudingu pakkujana, aga ka teose puuduste esiletoojana, samas tekitavad arvustajates ülelugemise soovi vaid üksikud raamatud. Noor-Eesti aja lõpul arutles Tuglas korduva lugemise üle uuest vaatenurgast – uus süvitsiminev lugemine kirjanduslikult kitsastes oludes revideerib seniseid suhtumisi: „Inimene, kes veel kirjanduse vastu huvitust tunneb, elab kui vangikojas. Ta pigistab igast raamatust, olgu see missugune tahes, mitu korda enam välja, kui ta seda harilikudes oludes iialgi teeks. [...] Ta on sunnitud unustatud hallikatele lähenema ja vanu väärtusi uuesti ümber hindama.” (Tuglas 1915: 781.) Muutunud kontekst toob välja tekstide uued tähendused, ka lugeja pole enam endine, ajas on muutunud tema elamused ja hinnangud: „Raamatud on küll endised, nende head ja vead on vanad, kuid ümbrus on muutunud. Lugeja on muutunud.” (Samas.)

Lugeja aktiivsus kirjandusteoste suhtes avaldubki eelkõige nende hindajana: „Alles lugejad, vaatajad ja kuulajad teevad selle üle otsuse, kui hea või halb, kui suur või hale see on, mis nad [kunstnikud] ilmale avaldavad” (Peterson 1910). Kuigi võib juhtuda, et kirjanduse üle otsustades satub lugeja vahel iseendaga vastuollu, peavad nii autorid kui ka kriitikud kirjanduse üle otsustamisel pädevaks ka tavalugejat, kusjuures lugeja arvamuste lahknevust kriitiku omadest isegi eeldatakse. Siiski pole kriitikute usaldus lugejate otsustusvõime

vastu absoluutne: arvustajate haritus on tavapublikuga võrreldes suurem, nende käibetöed⁸ erinevad publiku omadest. Teiseks märgitakse, et lugejaskonna hulgas leidub alati neid, kes lugejate enamuse kiituse järgi joonduvad, suutmata ise esteetiliste küsimuste üle otsustada.

Suhtumises publikusse võib märgata erinevust nooreestlastest kriitikute ning nende endi teoste arvustajate vahel. Nooreestlastest kriitikutes äratav imestust ja pahameelt kirjanduspubliku ja ka teiste arvustajate naiivsus. Noor-Eesti lugejaist kriitikud seevastu kipuvad oma lugejaid koguni abistama, nii näiteks muudab kriitik teost tsiteerides ortograafiat, „et mitte lugejate võõrastust äratada” (Hindrey 1915: 121) või siis sekkub suisa lugeja isikliku elu korraldamisse: „Ah, provintsi abielumehed, niisuguseid noormehi ärge laske oma perekonda...” (Milli Mallikas 1915: 218). Ent vahel vajavad kriitikute arvates lugemissoovitusi ka autorid: „Nii kirjutavad ikka veel need, kes pole muutunud – või veel mitte muutunud. Teised – lugegu Tuglase novelli: kui vähe seal keelelist ja stiililist vigurdamist on!” (M. R. 1915: 448.)

Kirjanduse hindamise oluliseks mõjutajaks on ilmumise kontekst. Noor-Eesti kriitikud märgivad, et lugejale on nii Noor-Eesti rühmituse autorid kui ka nende kirjutistes kujutatav ainek tuttavad juba Noor-Eesti-eelsest ajast. Teose kõrvutamine autori muu loominguga või teiste (nt žanri või ainekute poolest) samalaadsete teostega aitab lugejal oma hinnangut kujundada. Näiteks kirjutab Linde A. Raha „Jüri-öö” kohta: „Viimaste aastate jooksul on mõnigi uus nimi meie kirjanduse põllule ilmunud, kuid ajaloolisi töösid pole meile ükski pakkunud. [---] Olgugi, et seda sündmust juba enne Ed. Brunberg on käsitanud, leidub temas siiski küllalt külgesid, millede peal anderikas kirjanik toredata ajaloolise töö võiks ehitada.” (Linde 1907: 38.) Seniste teemadega võrreldes igatseb lugeja ka n-ö intelligentsikirjandust, eelkõige haritlaste elu kujutamisele keskenduvaid pikemaid proosateoseid.

Kui kirjanduse ainekute hindamisel toetatakse eesti kirjanduse kontekstile, siis raamatutele antud karmi hinnangut pehmendavad kriitikud sageli ka ümbritseva olme ja kirjanike kirjutamisvõimaluste esiletoomisega. Näiteks märgitakse kriitikas üsna sageli, et lugeja unustab loetu kiiresti. Ununevus iseloomustab kirjandust, mis on sündinud kirjanike vähestel „jõudesilmapiilkudel” muu töö kõrvalt ning millega tavalugeja omakorda vaba aega veetes just seesugusena rahuldubki. Kallas arvas: „Need on jõude-silmapiilkude sünnitused – lugejate jõude-silmapiilkudele lõbuks, nende jaoks, kes kirjanduselt muud ei nõua, kui seda, et neid pikkamööda ja igavasti veerevast silmapilgust üle aidataks. Edasitormavas raudtee-vagunis võiks neid ehk üsna hää meelega lugeda, – tõsi küll, et neid järgmisest raudteejaamast unustada.” (Kallas 1910a).

Käesolevas uurimuses käsitletud Noor-Eesti aja lõpuks, 1915. aastaks, olid mitmed Noor-Eestis alustanud autorid omandanud kaasaegse kirjanduspubliku seas teatud märgilise staatuse ning lugejad olid omaks võtnud mitmesugused n-ö vaikimisi hinnangud. Näiteks

---

8 Kusta Mannermaa kasutab siin üksnes saksakeelset terminit – *Binsenwahrheit* (Kuma 1910).

väitis Eduard Hubel: „Või korratakse ikka, ilma lähema vaatluseta, kui aga mõni Tuglase teos ilmub, kinnisilmil ülistusi ilusast stiilist” (Hubel 1915: 265). Võibki öelda, et (arvustajaist) lugejad olid selleks ajaks Noor-Eesti kirjandusuuenduse omaks võtnud, kaasaegselt kirjanduselt oodati nooreestilikke vormivõtteid ja mõju.

Noor-Eesti aja lõpul, 1914. aastal tegi Villem Buk tagasivaate paarikümne aasta tagussesse kriitikasse. Ta meenutab, et lugejate maitse on arenenud kahes suunas: osa lugejaskonnast naudib rahvalike kirjanike töid, õppiv noorsugu aga otsib „võõrast kirjandusest „hingemannat”” (Buk 1914). Sageli ootab lugeja autorilt tema varasema loomingu põhjal kujunenud mulje tõttu midagi hoopis muud kui seda, mis autor täna tegelikult pakub (samas). Ootusi uuele kirjandusele mainitaksegi kriitikas eelkõige juhul, kui need ei täitu. Näiteks on üheks kriteeriumiks „mõistetavus”: „Meelega arusaamist raskeks teha, on ülekohtus kunsti vastu,” kirjutas Linde (P. B. Vilde 1905: 544). Peale mõistetavuse oodatakse ka mitmekesisust, realistlikkust ning „senisest paremaid” kirjatöid – valitseb „tõsiste kunstiteoste” ootus laialt levinud lühivormide asemel. Lugeja soovib, et kirjandus oleks kaasakiskuv, paneks unistama, looks meeoleolu. Oma rahulolematust märgitakse selliste väljenditega nagu „ei usu ma seda” või „tahaks vastu vaielda”. Siiski on tähtis ka ootustele vastavuse n-ö paras määr – vähene ega külluslik vastavus pole hea. Nii leidis Linde, et uue ainese – „propagandistide kardetavad ettevõtted, brovningud, karistussalgad ja teised „koledad” asjad” – kujutamine vanade kompositsioonimallide järgi mõjub veidralt (Linde 1908: 414).

Kokkuvõtlikult ilmneb Noor-Eesti aegsete kriitikute väljendusviisi jälgides, et kirjandusliku teksti aktiivne mõju lugejale on mõnevõrra suurem kui vastupidi. Lugeja kogeb lugemisprotsessis teose poolt sugereeritud emotsioone, kuid tema hinnangut loetud teose kohta mõjutab oluliselt varasem lugemiskogemus ning ümbritsev kirjanduslik ja argieluline kontekst.

3. Lugeja ja lugeja

Noor-Eesti aegsest arvustusest võib välja tuua ka suhtumise lugejasse ja lugemisse üldisemalt, mitte ainult tema nimel rääkimise, nagu nägime eespool. Näiteks hinnatakse teiste kriitikute lugemisviisi ning lugemust: kriitikute hulgas leidub seesuguseid, kes ei oska või ei taha mõttega lugeda, aga ka selliseid, kes on liiga palju lugenud. Nii märgib Anton Jürgenstein kuidagi etteheitvalt: „Ta [Bernhard Linde] on, kui seda kirjanikkude nimede rohkust uskuda, keda ta tsiteerib, liiga palju lugenud, liiga vähe seedinud. Ta on alles sellel ajajärgul, kus ta oma kokkuloetud tarkust üksikute piiratud küsimuste juures vabalt tarvitada ei jaksa.” (Jürgenstein 1909: 484.)

Aruteludes lugemise üle jõutakse mitmeidki kordi seisukohani, et eri lugejate lugemismuljed on erinevad ning lugejaisiksuste individuaalsuse tõttu on see ootuspärane nii tavalugeja kui ka kriitikute puhul. Märgitakse lugeja isiklike kogemuste olulisust teoses kujutatud mõistmisel ja huvi tekitamise alusena mainitakse näiteks meeste ja naiste erinevusi lugejatena. Niisiis teadvustab 20. sajandi alguse kriitika selgelt eri lugejarühmade olemasolu. Nende eristamise aluseks on sageli iga (noored, vanad), haritus, kultuursus või rahvalikkus, aga ka

kirjandusse suhtumine, kus oluliseks peetakse kas lihtsust, nõudlikkust, kirjanduse armastamist või nautimist või siis koguni teatud isikuomadusi. Sageli jagatakse raamatusoovitusi just sihtrühmasid arvestades. Nii võib kriitiku pigem negatiivne hinnang suunata raamatu näiteks „vähenoõdlikule publikule” või siis soovitatakse raamatut tunnustavalt „igasuguse maitsega” lugejale. Kriitiku soov tavalugejat mõjutada võib aga mõjuda oodatule vastupidiselt, nii võib raamatut hukkamõistet (sageli just teose moraali nahutav) arvustus lugejaskonnas kirjandusteose vastu hoopis huvi tekitada. Siiski ootab lugeja, et kriitikud arvustusi kirjutaks.

Lugejakontseptsiooni muutumine

Kui eelpool kirjeldatud lugejakontseptsiooni sünkroonsele vaatele lisada dünaamiline mõõde, võib Noor-Eesti rühmituse tegevuse ja liikumise ajajärgul 1905–1915 eesti kirjandusliku mõtte arengut jälgides märgata olulisi teisenemisi *lugeja* ja *lugemise* mõistete selgimisel. Noor-Eesti aja algul nähakse lugeja peamise rollina algupärase kirjanduse toetamist, seda eelkõige raamatute ostmise ja ettetellimise kaudu. Kui uskuda tollaseid kriitikuid, siis peaks raamatute ostmise eesmärk olema eesti algupärase kirjanduse edendamine, „paremate kirjandusteoste” ilmumise võimaldamine. Arvustajate meelest on raamatuostmist motiveerivateks teguriteks oma kirjanduse armastamine ja väärtustamine. Ühtlasi rahuldab raamatuost praktilised vajadused, näiteks soovitatakse raamatut jõulukungiks.

Samas ilmneb selge erinevus nooreestlaste ja teiste lugejarühmade vahel. Noor-Eesti lugejate hulgas eristuvad kriitikud, kelle hinnangud on suunatud peamiselt tavalugejale ning mis lähtuvad tuttavast ja elulisest ainestikust. Seevastu nooreestlasest lugeja soovib uudiskirjandust arvustades näha pigem noort lugejat arvestavat uut, euroopalikku sisu ja vormi. Ühtlasi luuakse sel viisil kujutus haritud lugejast, kes on kirjanduse suhtes nõudlikum.

Kui Noor-Eesti ringi mittekuuluvad lugejad arvustavad nooreestlaste teoseid, ei võta nad oma hinnangute aluseks mitte rühmituse programmiliste kirjutiste seisukohti, vaid lähtuvad omaenda varem välja kujunenud eelistustest ja ootustest. Ka nooreestlased, arvustades nii oma ringi autorite teoseid kui ka muud kirjandust, lähtusid hindamisel omaenda kriteeriumidest ja ideaalidest. Kui Noor-Eesti adresseeris oma kirjutised noorele, haritud lugejale, siis võiks ju oodata, et seda tüüpi lugeja ilmutas end kuidagi ka nende teoste arvustamisel, rühmitusest väljapoole jäävate lugejate hulgas. Selle asemel ilmneb pigem tendents: ise kirjutati, ise loeti, ise arvustati.⁹

Võibki öelda, et arvustajate kriitilised hoiakud illustreerivad nende kui lugejate hinnangute sõltuvust isiklikest ootustest: lugeja märkab seoseid, mis on tähenduslikud tema varasema kogemuse taustal, ükskõik kui avaralt seda mõista. Seejuures vaikitakse teemadest, mis

---

9 Noor-Eesti teoste kriitika väljaspool rühmituse liikmete ja kaasmõttelejate ringkonda oli Noor-Eesti algusaastatel võrdlemisi haruldane. Sellele on viidanud nii nooreestlased ise (vt nt Linde 1905: 545), nende kaasaegsed (vt nt Peterson 1910) kui ka Noor-Eesti uurijad (vt nt Andresen 1975: 1558–1559).

kõnelejale tähendust ei oma. Nooreestlaste astumisel kirjandusareenile kujunes aruteludes *kirjaniku* mõiste üle otsekohe teemaks selle seostamine noorusega,¹⁰ seevastu lugeja nooruse küsimus jäi nooreestlaste teoste arvustajate vanemale põlvkonnale esialgu tagaplaanile. See pole teema, millest kirjutajad oma isiklikku positsiooni kuidagi ohustatuna tunnetaksid. Kuigi nooreestlaste ärgitatud „noore haritlaslugeja” teema tõuseb kriitikas esile, ei tunta esialgu vajadust selle üle arutleda. Lugeja noorus ja haritus muutus oluliseks küsimuseks alles 1909.–1910. aastate paiku, olles kõige enam seotud nooreestlaste tekstidele viitavate määratlustega nagu „segane”, „arusaamatu” jmt. Kriitikud samastuvad siin pigem tavalugejaga, kel oli raske keerulistest tekstidest aru saada. Nooreestlastele, vastupidi, olid raamatute ostmise puhtpraktilised eesmärgid ning tavalugejale tuttav ainek teemadeks, mis olid selleks hetkeks oma aktuaalsuse kaotanud. Kaasaja oludele vastavat elukujutust ootasid kirjandusteostelt küll nemadki, ent see oli uus, muutunud elu: linlik, noor, haritud. Haritlaste kujutamise seotud ootused on suunatud autoritele, kuid haritlasi oodatakse ka lugejaiks.

Alates 1907. aastast tõuseb nii nooreestlaste kui ka nende teoste arvustajate seas üha olulisemana päevakorrale iluigatsus. Arvustajast lugeja ootab kirjandusteoselt ilu (seda nii laias filosoofilises mõttes „ilu teenimise”, ilusa ainese kujutamise kui ka vormilise ilu tähenduses), meeldivust, esteetilist naudingut, ehedaid emotsioone. 1909. aasta vallandab ilmuvate teoste lugejahinnangute järjest enam äärmustesse kalduva (kas „väga hea” või „väga halb”) laine ning lugejate selgema jagunemise eri lugejarühmadeks. Üha enam nimetatakse nii iroonilises kui ka tõsisel toonil kirjanduse sihtgruppideks kas eri ühiskonnakihte või mõne spetsiifilise omaduse kaudu kirjeldatud lugejaid. Lugejarühmade eristamisel nimetatakse sel perioodil noorust, haritust, peent/head maitset, nõudlikkust, kultuursust, aga ka suunatud kogu rahvale või n-ö laiiale lugejaskonnale. Viimast, „laia lugejate ringi” kasutatakse pigem negatiivses tähenduses, seevastu kui „noorus” ja „haritus” lugejate omadustena esinevad positiivsetena, seotuna nooreestlaste ootustega.

Noor-Eesti aastate keskpaiga kriitilistes aruteludes lugeja ja lugemise seisukohast tõusid päevakorrale raamatute korduva lugemise ning lugemist kujundavate ootushorizontide teemad. Korduva lugemise vajadust mainitakse Noor-Eesti lugejate poolt seoses sellega, et see toob enam esile raamatu puudusi. 1915. aastaks jõutakse tõdemuseni, et algupärane eesti ilukirjandus pakub naudingut ka mitmekordsel lugemisel ning sunnib seniseid väärtushoiakuid uue aja ja ümbruse taustal ümber hindama. Sajandialguse verinoortel autoritel – Suitsul, Tuglasel, Ridalal jt – on esimese kümnendi vahetuseks kogunenud juba märgatav kirjanduslik pagas. Uut, algupärast ilukirjandust suhestatakse arvustuses nii kirjaniku senise loomingu kui laiema kirjandusliku kontekstiga nii Eestis kui Euroopas ning arvustajad reflekteerivad

---

¹⁰ Vt lähemalt: „Nooreestlased ja nende lugejad: ootushorisonidist 1905.–1915. aastate päevakriitika põhjal” (Mikkel 2007: 58–66).

oma kontekstikohaseid ootusi. Arutletakse ootuste ja nende mittetäitumise üle, mõistetakse kirjandusprotsessi ajalisust, jõutakse kirjandusele esitatavate ootuste sõnastamiseni, teadvustatakse nende muutumist ja otsitakse muutuste põhjuseid.

Kui varem räägiti lugeja nimel üldisemalt, siis esimese kümnendi vahetusest hakkasid ka arvustaja ja lugeja rollid selgemalt eristuma. Kerkis esile arvustaja- ja lugejahinnangute lahknemise teema, mille üle arutlemisel jõuti käsitletava perioodi lõpul kirjanduse objektiivsete väärtuste otsimiselt iga lugeja isikupära tunnustamiseni. Kuigi individuaalse lugemiselamuse kajastamine kujunes intensiivseks aruteluteemaks alates perioodi keskpaigast, s.o esimese aastakümne vahetusest, ning muutus kriitikas keskseks perioodi lõpus, oli erinevate lugemismuljete arvestamine kõne all juba alates päris käsitletava perioodi algusest (1905). Noor-Eesti ajajärgu kriitikas tunnustatakse lugejate – nii ilukirjanduse kui ka kriitika vastuvõtjate – individuaalseid otsustusi ja eriarvamusi. Sageli peavad kriitika kirjutajad (tava)lugejat kirjandusküsimuste üle otsustamisel pädevamaks kui autoreid või siis vastasleeri kriitikuid.

Noor-Eesti rühmituse tegevuse kõrgajal, sajandi esimese kümnendi vahetusel, nooreestlastest kriitikute ja nende endi teoste arvustajate lugejakontseptsioon ühtlustus. Kui Noor-Eesti lugejad hakkasid kirjanduse rahvusliku edendamise kõrval hindama euroopalikku väärtkirjandust, siis nooreestlased hakkasid lugejatena geenius-autori seletamatust väärtusloomest osasaamise igatsemise kõrval järjest enam aktsepteerima ka tavalugejat ja tema vajadusi, isegi kui see oli neile sisimas vastumeelne.

Kaasaegse kriitika lähianalüüs näitas, et Noor-Eesti liikumise lõpp-perioodiks, 20. sajandi teise kümnendi keskpaigaks, oli tekkinud uus kirjandussituatsioon, mis lõi head eeldused eesti kirjanduse astumiseks järgmisse arenguetappi. Kirjandus kasvas arvustajate kitsast huviringist lugejate omasse ning ka autorid olid lugeja mõjutamisel vilunud. Kriitik kui uudiskirjanduse esimene lugeja märkas ja tõi välja muudatusi, mis lugemisel tema maailmapildis ning ka kirjanduslikus ootushorisondis toimusid. Individuaalsete ja eri lugejarühmade ootuste aktsepteerimise tõttu olid arutelude objektiks kirjandusteosed, mida loeti erinevatel tasanditel ning mis just seetõttu suutsid pea igat tüüpi lugejale midagi pakkuda. „Kas peaks meid saja aasta pärast veel keegi lugema?” esitas Tuglas lootusrikka küsimuse justkui nüüdisaegsele lugejale, jätkates ajalise mõõtme lisamisega kogu Noor-Eesti aja kriitikas päevakorral olnud kirjutajate ja lugejate teineteisemõistmise arutelu (Tuglas 1915: 789). Küsimused (keerukate) kirjandusteoste ja/või (noorte) kirjanike mõistmise võimalikkuse kohta olid Noor-Eesti aktiivseima tegutsemisperioodi lõpuaastate kriitikas asendumas aruteluga selle üle, kuidas erinevad lugejad kirjandust mõistavad.

Kokkuvõtteks

Võib väita, et Noor-Eesti lugejate, s.o nooreestlaste ilukirjanduslike teoste arvustajate lugemisprotsessi eri tahkude teadvustamine tuli kogu perioodi vältel selgelt esile ning laienidas oma n-õ temaatilist spektrit, sulandudes lõpuks nooreestlaste omaga. Nooreestlaste

esialgsed resolutsed hoiakud kümne aasta vältel küll mahenesid pisut, ent säilitasid siiski oma elitaarse positsiooni teadliku vastandumise kaudu. Kriitikas tervikuna oli tulemuseks kirjanduse hindamise kriteeriumide rikastumine, mitte väljavahetamine. Lugejakontseptsioon muutus seeläbi, et algul lahus olnud ja vastandunud rühmade (nooreestlaste ja nende lugejate) kirjanduslikud ootushorisonidid sel ajavahemikul lähenesid, hakates üksteist hõlmama. Selle protsessi tulemusena võib näha, kuidas Noor-Eesti lugejate ootushorizont inkorporeerib nooreestlaste hoiakud lugejate ja lugemise suhtes. Noor-Eesti kirjanduslik tegevus ei kasvanud 20. sajandi alguse eesti kirjanduskriitika asjatundlikkust märgatavalt mitte ainult teose sisu ja vormi küsimustes, vaid ka lugeja ja lugemise eri tahkude mõistmisel. Eesti kriitika arengus on nooreestlased ka vastuvõtu küsimustes jäänud tugevaks eeskujuks.

Kirjandus

Aavik, Johannes 1914. Roheline Moment. Pühendatud kõigile kirjanduslistele paganatele ja variseeridele – Postimees, Lisaleht, 21. apr.

Andresen, Nigol 1975. Noor-Eesti ja ta retseptsioon. – Looming, nr 9, lk 1549–1569.

Buk, Villem 1914. Noor-Eesti rahvaraamatud ja kirjanduslised ristlemised. – Töö Hääl, 18. veebr.

Ed. H. [Eduard Hubel] 1914. Friedebert Tuglas, Õhtu taevas. Novellid. – Tallinna Teataja, 4. jaan.

Isik = Eesti biograafiline andmebaas Isik – <http://www2.kirmus.ee/biblioserver/isik/> (20. 08. 2007).

Enno, Ernst 1909. Villem Grünthali laulud. – Eesti Kirjandus, nr 1, lk 36–38.

H. P-p 1908. Villem Grünthali laulud. Noor-Eesti väljaanne 1908. Hind 60 kop. – Hääl, 29. okt.

Hindrey, Karl August 1907. „Noor-Eesti”. – Postimees, 19. mai.

Hindrey, Karl August 1915. V. Ridala, Kauged rannad. A. H. Tammsaare, Poiss ja liblik. Novellid. Friedrich Tuglas, Kaks juttu. Felix Ormusson. – Eesti Kirjandus, nr 4, lk 119–121.

Hubel, Eduard 1915. Noor-Eesti V, 1915. – Eesti Kirjandus, nr 9, lk 264–268.

Jauss, Hans Robert 1970. Literaturgeschichte als Provokation. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.

Jürgenstein, Anton 1909. Noor-Eesti III. – Eesti Kirjandus, nr 12, lk 480–489.

KAH [Karl August Hindrey] 1911. Noor Eesti nr. 4. – Postimees, 30. apr.

Kallas, Aino 1909. Fr. Mihkelson, Kahekesi. Novellid. – Eesti Kirjandus, nr 3, lk 133–135.

Kallas, Aino 1910a. Ansomardi. Sõja päivilt. – Postimees, 31. dets.

Kallas, Aino 1910b. August Gailit. Kui päike läheb looja. – Postimees, 31. dets.

Kallas, Aino 1911. Vaade Eesti viimase aasta ilukirjanduse kohta. – Eesti Kirjandus, nr 2, lk 90–98.

Kallas, Aino 1912. Vaade viimase aasta Eesti Kirjandusesse. – Postimees, 10. mai.

Kuma [Kusta Mannermaa] 1910. Veel kord „Noor-Eestist”. – Postimees, 17. märts.

Kärner, Jaan 1915. A. H. Tammsaare „Poiss ja liblik”. – Tallinna Kaja, nr 19, lk 303–304.

- Laak, Marin** 1999. Kriitika kirjandusloo konstrueerijana. Eesti kirjanduskriitika teksti ja konteksti probleeme aastatel 1924–1928. Magistritöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti kirjanduse õppetoolis.
- Laak, Marin** 2007. Kriitika kirjandusajaloo kosmoses: teksti ja konteksti probleeme 1920. aastate näitel. – Keel ja Kirjandus, nr 12, lk 954–967.
- Linde, Bernhard** 1907. Jüri öö. A. Raha. Jutt eestlaste minevikust. – Õiguse hinnata kaasanne Kirjandus ja Teadus, nr 5, lk 38.
- Linde, Bernhard** 1908. Mati Mardus. Murdlaened. – Eesti Kirjandus, nr 11, lk 412–414.
- Linde, Bernhard** 1915. Vaade 1914. a. kirjanduslikku arenemisse. – Vaba Sõna, nr 7–8, lk 213–220.
- M. R. [Marta Reichenbach = Marta Sillaots]** 1915. Veel kord Noor-Eesti V. – Tallinna Kaja, 18. juuli, lk 445–448.
- Mikkel, Marju** 2007. Nooreestlased ja nende lugejad: ootushorisonidist 1905.–1915. aastate päevakriitika põhjal. Bakalaureusetöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti kirjanduse õppetoolis. – vt <http://www.ut.ee/~mirjumar/Mikkel-2007-TY-baka.pdf> (12. 06. 2009).
- Milli Mallikas [Hugo Raudsepp]** 1915. Provintsi kirjad IV. Viljandis 20. III 15. – Tallinna Kaja, nr 14, lk 216–218.
- Oks, Jaan** 1910. Eduard Vilde romaan „Prohvet Maltsvet”. – Noor-Eesti, nr 1, lk 103–106.
- P. B. Vilde [Bernhard Linde]** 1905. Noor Eesti I. – Rahva Löbuleht, nr 17, lk 541–545.
- Palvadre, Jacob** 1910. „Noor-Eesti”, kirjanduse, kunsti ja teaduse ajakiri nr. 2. – Sakala ja Meie Kodumaa vesteosa Ilukirjandus ja Teadus, nr 41, lk 160.
- Peterson, Otto** 1909. Friedebert Mihkelson – „Kahekesi”. – Virulane, 25. aug.
- Peterson, Otto** 1910. On siis midagi uut juurde tulnud? Mõtted „Noor-Eesti” kolmanda albumi ilmumise puhul. – Tallinna Teataja, 16. veebr.
- Reinholdius, R.** 1910. Noor-Eesti III. 1909. – Virulane, 6. veebr.
- Rumor, Karl** 1915. Friedebert Tuglas, Felix Ormusson. Romaan. – Pealinna Teataja, 9. mai.
- Semper, Johannes** 1915a. Rudolf Reiman. Lambi valgel. – Vaba Sõna, nr 6, lk 190–191.
- Semper, Johannes** 1915b. Ridala Kauged rannad (Arvustuskatse). – Vaba Sõna, nr 9, lk 251–257.
- Vaatleja [Anton Hansen Tammsaare]** 1907. Meie „noortest” kirjanduses. (Noor-Eesti II ilmumise puhul.) – Sõnumete ja Maa hinnata kaasanne Kirjandus, nr 6, lk 6–12.
- Tuglas, Friedebert** 1910. 1909. a. ilmunud ilukirjanduslise proosa ülevaade. – Noor-Eesti, nr 2, lk 181–190; nr 3, lk 279–287.
- Tuglas, Friedebert** 1914. Üks moment paberist labürindis. – Vaba Sõna, nr 7/8, lk 250–256.
- Tuglas, Friedebert** 1915. Kriitiline intermezzo. – Tallinna Kaja, nr 49/50, lk 780–790.

Marju Mikkel – Tartu Ülikooli eesti kirjanduse eriala doktorant, Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuuriloolise Arhiivi assistent. Uurimissuunad: 20. sajandi alguse eesti kirjandus.

E-post: marju@kirmus.ee